सामान्यजन संदेश

भारतीय लोकतंत्र के परिप्रेक्ष्य में

मधु लिमये

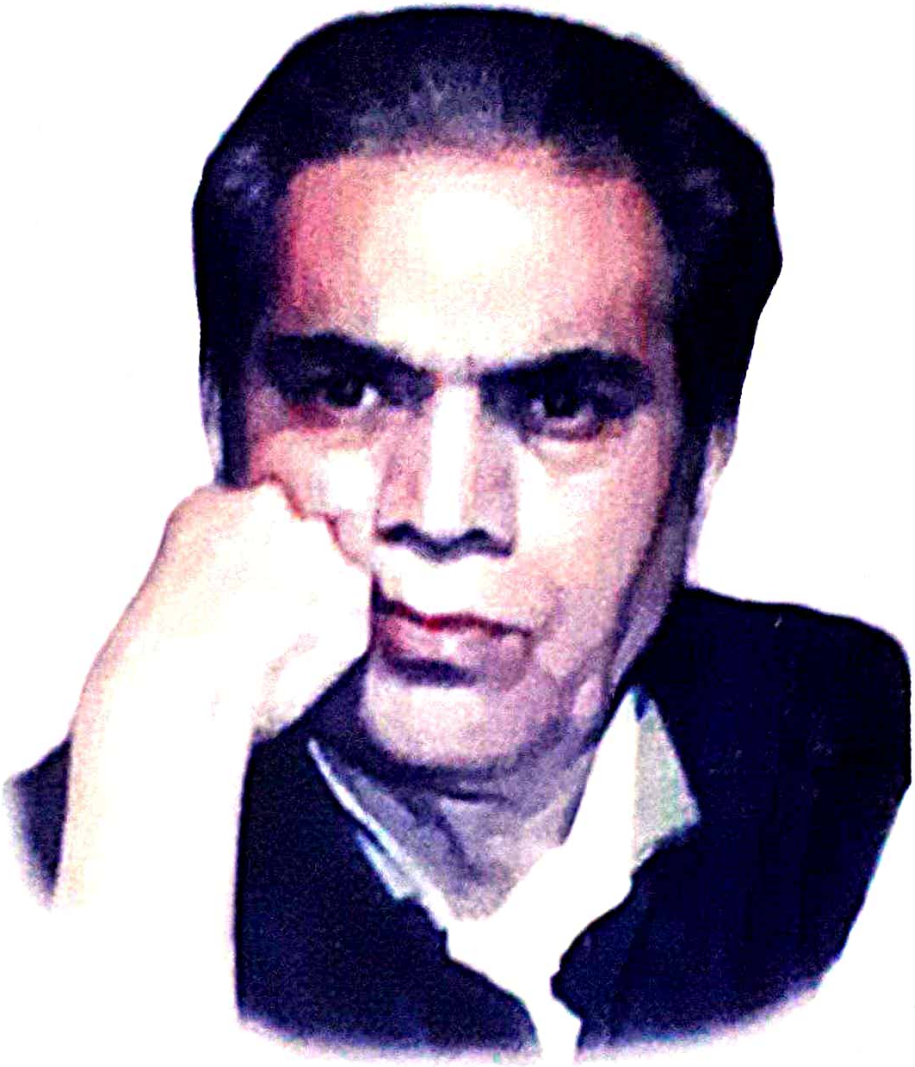

विशेषांक

दिनांक १७ अक्टूबर २०२२

लोहिया अध्ययन केन्द्र, नागपुर का प्रकाशन

Peer Reviewed Journal
ISSN : 2278-3180

सामान्यजन संदेश

विशेषांक

भारतीय लोकतंत्र के परिप्रेक्ष्य में

मधु लिमये

मुख्य संपादक
संदीप तुंडूरवार
राजनीतिशास्त्र विभाग प्रमुख
श्री बिंझाणी नगर महाविद्यालय, नागपूर

डॉ. राहूल बावगे
प्रोफेसर एवं राजनीतिशास्त्र विभाग प्रमुख
वसंतराव नाईक शासकीय कला एवं
समाजविज्ञान संस्था, नागपूर

डॉ. अनुपकुमार सिंह
राजनीतिशास्त्र विभाग प्रमुख
शासकीय कला महाविद्यालय,
लोधीखेडा, मध्यप्रदेश

सहसंपादक
डॉ. रायण महाजन
राजनीतिशास्त्र विभाग
श्री बिंझाणी नगर महाविद्यालय , नागपूर

डॉ. श्रीकांत शेंडे
राजनीतिशास्त्र विभाग
श्री बिंझाणी नगर महाविद्यालय, नागपूर

डॉ. भास्कर यघाळे
राजनीतिशास्त्र विभाग
श्री बिंझाणी नगर महाविद्यालय, नागपूर

परिक्षण समिती :

डॉ. वीरेन्द्र चवरे वि वि उज्जैन
डॉ. ज्योतीमय त्रिपाठी, ओरिसा
डॉ. राजेंद्र मुद्दमवार, राजुरा
डॉ. एस.एस.पालेकर, गुलबर्गा, कर्नाटक

डॉ. रविंद्र भणगे, कोल्हापूर
डॉ. रत्नाकर लक्षटे, देगलूर
डॉ. राम बुटले, यवतमाळ

प्रकाशन दिनांक : 17 अक्टूबर 2022

संरक्षक :
रघु ठाकुर
प्रकाश दुबे
सुरेश अग्रवाल
गिरीश गांधी

संपादक :
डा. ओमप्रकाश मिश्रा

संपादक मंडल :
हर्षवर्धन आर्य
टीकाराम साहू 'आजाद'

विशेष सहयोग :
डा. राहुल बादगे

प्रबंधक/प्रकाशक/सचिव :
सुनील पाटील
लोहिया अध्ययन केन्द्र
लोहिया भवन, सुभाष मार्ग,
नागपुर - 440 018
फोन : (0712) 2727438

आवरण चित्र :
लोहिया अध्ययन केन्द्र

सामान्यजन संदेश सदस्यों के लिए मु

विवरण :

मूल्य	-	रु. २५
वार्षिक	-	रु. १००
आजीवन	-	रु. २०००

सचिव :
सुनील पाटील द्वारा
छपवाकर लोहिया अध्ययन केंद्र,
लोहिया भवन, सुभाष मार्ग,
नागपुर से प्रकाशित

* यह पत्रिका शैक्षणिक कार्य हेतू नि:शु
वितरण किया जा रहा है।

* पत्रिका से संबंधित सभी विवाद केवल नाग
स्थित न्यायालय के अधीन होंगे।

* सभी पद मानद एवं अवैतनिक है।

* प्रकाशित रचनाओं के सभी विचारों से, मु
संपादक, संपादक, अतिथि संपादक ए
संपादक मंडल की सहमति जरूरी नहीं है
लेखों में प्रकाशित मत, सामग्री उनकी स्व
की है एवं लेखकों के अपने निजी विचार है

Peer Reviewed Journal
ISSN : 2278-3180

अनुक्रमणिका

मधु लिमये स्मरण	- रघु ठाकुर	1
दूरदर्शी विचारक : मधू लिमये	- डॉ. संतोष संभाजी डाखरे, डॉ. भगवान विश्वनाथ धोटे	3
भारतीय लोकतंत्र मे विचारधारा संघर्ष : समाजयादी चिंतक मधू लिमये के चिंतन का विश्लेषणात्मक अध्ययन	- प्रा डॉ. ममता विजयराव पाथ्रीकर	6
भारत की संसदीय पद्धति एवं मधु लिमये	- डॉ. अर्चना ज्ञा. पाटील	11
गांधी और मधु लिमये का आर्थिक चिंतन	- भिमराव भिसे	13
भारतीय एकता पर मधू लिमये के विचार	- डॉ. नितीन सुरेशराव कायरकर, डॉ. सचिन पन्नूजी भोगेकर	17
गोवा मुक्ति संग्राम के योद्धा 'मधु लिमये'	- डॉ. संजय गोरे, डॉ. भास्कर वघाळे	22
लोकतांत्रिक शख्सियत 'मधु लिमये'	- संदीप तुंडूरवार, डॉ. अमर बोंदरे, डॉ. संगीता सोमवंशी	26
भारतीय लोकतंत्र में एकता और नैतिकता संबधी मधु लिमयेजी का दृष्टीकोण	- डॉ. उद्धव नरहरी कांबळे	29
मधु लिमये यांचे अल्पसंख्यांक आणि धर्मनिरपेक्षतेबद्दलचे विचार	- राजकुमार सोमेश्वर कोडापे	31
भारतीय राजकारणातील प्रमुख आव्हाने	- प्रा. डॉ. विलास आबा गायकवाड	35
मधु लिमये एक असामान्य नेतृत्व	- प्रा. डॉ. अतुल हणमंत कदम	38
राजकीय विकेंद्रीकरण आणि निकोप लोकशाहीच्या संदर्भात मधु लिमये यांचे योगदान एक राजकीय सिंहावलोकन	- डॉ. नितीन टी. कत्रोजवार	41
आरक्षण, सामाजिक न्याय आणि राजकारण	- डॉ. राहुल बावगे, डॉ. असिम खापरे	45
स्वातंत्र्याची चळवळ आणि मधु लिमये	- डॉ. विकास बी. चांदजकर	50
पक्षांतर आणि मधु लिमये	- प्रा. डॉ. विनोद को. गायकवाड	54
भारतीय लोकशाहीच्या परिप्रेक्ष्यात मधु लिमये : एक चिकित्सक अध्ययन	- डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	57
सामाजिक न्याय आरक्षण आणि मधु लिमये	- प्रा. डॉ. संजय एम. अवधुत	62
मधु लिमये : व्यासंगी, मनस्वी अन् तपस्वी नेता	- प्रा. डॉ. रविंद्र भणगे	65
मधु लिमये : राजकीय पक्ष आणि नियडणूक सुधारणा	- प्रा. डॉ. प्रमोद मा. आचेगावे	71
स्वातत्र्यांची चळवळ आणि मधु लिमये	- डॉ. निलेश अ. फटींग	74

स्वातंत्र्याची चळवळ आणि मधु लिमये

- डॉ. विकास [illegible]
[illegible]
मातोश्री शांताबाई गोरे महाविद्यालय
[illegible]
मो [illegible]
Vikaschandak[illegible]

सारांश :

भारताच्या स्वातंत्र्यलढ्यात उडी घेणाऱ्या मधु लिमयेंना देश असामान्य संसदपटू म्हणून ओळखतो. राष्ट्रवाद, समाजवाद, लोकशाही आणि धर्मनिरपेक्षता ही चार मूल्ये त्यांची शिरोधार्य मानली आणि आयुष्यभर कृती, चिंतन आणि विचारमंथनातून त्यांचा अथकपणे पाठपुरावा केला. लिमये हे राष्ट्रीय पातळीवरचे प्रख्यात आणि कर्तृत्ववान नेते होते. ते दृढनिश्चयी वृत्तीचे तर होतेच; त्याशिवाय मनात असेल ते स्पष्टपणे बोलायला कधीही कचरत नसत. भारताच्या स्वातंत्र्य आंदोलनातील सक्रीय होते. ते असामान्य संसदपटू होते. लिमयेंच्या कार्यकर्तृत्त्वावर दृष्टिक्षेप टाकणे अगत्याचे आहे.

प्रस्तावना

मधु लिमये यांचा जन्म 01 मे 1922 रोजी महाराष्ट्रात पुण्यामध्ये झाला. तर 08 जानेवारी 1995 रोजी लिमयेंचे वयाच्या 73 व्या वर्षी निधन झाले. आज लिमयांच्याच नव्हे, तर अनेक दिग्गज नेत्यांच्या कार्याचे जनतेला विस्मरण होत चालले आहे, ही खेदाची गोष्ट आहे. ग्वाल्हेर, उत्तर प्रदेश, बिहार आणि दिल्ली या ठिकाणी लिमयांचे कोणते ना कोणते स्मारक उभे राहते; परंतु ज्या मुंबई, महाराष्ट्राने त्यांना घडवले, तिथे त्यांच्या नावाचा साधा रस्ताही नसावा, याला काय म्हणावे ?वयाच्या सोळाव्या वर्षी त्यांनी स्वातंत्र्य संग्रामात उडी घेतली. तिथपासून त्यांच्या तुरुंगाच्या वाऱ्या सुरू झाल्या. स्वातंत्र्योत्तर काळातही जनतेच्या न्याय्य हक्कांसाठी लढत असताना, ते सतत तुरुंगात जात राहिले. फर्ग्युसन महाविद्यालयातल्या या हुशार आणि अभ्यासू विद्यार्थ्याने, पुण्यातल्या नगर वाचन मंदिरात आपल्या व्यासंगयज्ञाला सुरुवात केली. गोविंदराव तळवलकरांनी 'व्यासंगी देशभक्त' असे त्यांचे वर्णन केले होते. हा व्यासंग संसदेचे वाचनालय आणि 'नेहरू मेमोरिअल ग्रंथालय' या दोन ठिकाणी अखेरच्या श्वासापर्यंत सुरू होता. स्वातंत्र्य आंदोलनात सहभागी होण्यासाठी, इंटरमिजिएटनंतरच्या शिक्षणाला त्यांनी रामराम ठोकला; परंतु इंग्रजी, हिंदी आणि तुरळक मराठीत अशा सुमारे पंधरा ग्रंथांची निर्मिती त्यांच्या नावावर आहे.

स्वातंत्र्याची चळवळ आणि मधु लिमये

अवघे 16 वर्षे वय असताना लिमये पहिला तुरुंगवास घडला; त्यावेळी साने गुरुजींचा सहवास त्यांना लाभला. गुरुजी तेव्हा कम्युनिस्ट तत्त्वज्ञानाच्या आणि पक्षाच्या [illegible] होते. गुरुजींचे लोकशाही समाजवादी विचारसरणीच्या [illegible] दिशेने मतपरिवर्तन करण्यात, मधु लिमये या तरुणाचे [illegible] योगदान होते. राष्ट्रवाद, समाजवाद, लोकशाही [illegible] धर्मनिरपेक्षता ही स्वातंत्र्य आंदोलनातील चार मूल्ये [illegible] शिरोधार्य मानली. त्यांचा त्यांनी आयुष्यभर कृती, चिंतन [illegible] विचारमंथनातून अथकपणे पाठपुरावा केला. 'छोडो [illegible] चळवळीत त्यांनी भूमिगत कार्य केले; त्याबद्दल अटक [illegible] अडीच वर्षांचा कारावास झाला. पंजाब मेलला घातपात [illegible] उडवून लावण्याची घटना त्यांनी प्रत्यक्ष पाहिली [illegible] हिंसाचाराविरुद्ध त्यांचे कायमचे ठाम मत बनले. [illegible] बुद्धिमतेची चमक जयप्रकाशांच्या लक्षात आल्यामुळे [illegible] आणि रंगूनला भारतीय समाजवाद्यांचे प्रतिनिधी म्हणून [illegible] निवड करण्यात आली होती. आंदोलनात स्वतःला झोकून देण्याची प्रवृत्ती असल्यानेच गोवा मुक्ती सत्याग्रहात त्यांनी [illegible] तुकडीचे नेतृत्व केले. त्यांना पोर्तुगीज पोलिसांनी इतकी मारहाण केली, की त्यांच्या अकाली मृत्यूची बातमी पसरली होती. त्यातून शरीराला कायमस्वरूपी इजा झाली. विशेष म्हणजे त्यांनी पोर्तुगीज न्यायालयासमोर झालेल्या शिक्षेविरुद्ध अपील करण्यास नकार दिला आणि 12 वर्षांच्या सक्तमजुरीच्या शिक्षेला हसत स्वीकार केला.

1964 नंतरचा कालखंड

मधु लिमये राष्ट्रीय राजकारणात खऱ्या अर्थाने [illegible] लागले ते 1964 नंतर. बिहारमधल्या मुंगेर मतदारसंघातून [illegible] लोकसभेवर निवडून आले. लोहिया, कृपलानी, मिनू मसानी, हिरेन मुखर्जी, नाथ पै, रेणू चक्रवर्ती, इंद्रजीत गुप्ता, [illegible] बिहारी वाजपेयी, बलराज मधोक, ह. वि. कामथ [illegible]

...ेही त्यांनी संसदेच्या कामकाजाचा छाप ...ेवढ्या प्रश्नांची प्रकरणे धसास लावून नव्हे, तर ...ाचे २४ पोटनिहायेने मांडून. संसदेच्या कामकाजाचे ...ेश देशाचे संविधान यांचा प्रचंड अभ्यास होता. त्याच्या ...ाबद्दलच्या जोरावर त्यांनी सरदार हुकुमसिंहासारख्या ...ेष अधिवेशनाची सभापतींशी कडवी झुंज दिली. 'ते ...ात प्रवेश करत, तेव्हा संदर्भ ग्रंथांचा पर्वतच घेऊन ...ांना पाहिल्यावरच लक्षात यायचे, की आज दोन हात ...ांचे त्यांचा अभ्यास सखोल होता,' असे अटल बिहारी ...ी म्हणत. सन 1970चा अर्थसंकल्प इंदिरा गांधींनी मांडला ...ासदारांनी त्याचे स्वागत जल्लोषात केले. अधिवेशनाचा ...ा दिवस असल्यामुळे, खासदार घरोघरी निघाले होते. ...ांनी इंदिरा गांधींच्या कचेरीत जाऊन तत्काळ निदर्शनास ...ून दिले, की विना विधेयक मंजूर केल्याशिवाय सरकारला ...ेताही खर्च करता येणार नाही. ही त्रुटी लक्षात आणून ...ावा, यासाठी पाच मिनिटांचे अधिवेशन भरवून, वित्त ...ेयक मंजूर करण्यात आले. लिमयांनी अशा तऱ्हेने इतिहास ...ला. माझी प्रकरणी संसदेपासून माहिती दडवून ...ण्यासाठी, इंदिरा गांधींनी अधिकाऱ्यांवर दबाब आणला होता. ...ार्वीच्या लिमयांनी पायच्या लोकसभेत हक्कभंगाचा प्रस्ताव ...ला होता. ते प्रकरण सहाव्या लोकसभेसमोर आले, तेव्हा ...िरा गांधींनी वसंत साठे आणि कल्पनाथ राय या दोन ...त्रीयांना लिमयांकडेच पाठवून विचारणा केली होती, 'या ...ाची मला किती शिक्षा होईल, हे सांगू शकाल का?' 'तुम्ही ...ी माफितली, तर सोडून देता येईल', असा निरोप लिमयांनी ...ला, हेही नमूद करायला हवे.

लिमयांवर त्यांचे समाजवादी साथी एकांड्या शिलेदारीचा, ...ूहिक कृती टाळून स्वत:चे मत रेटण्याचा आरोप करत. ...ूहिक निर्णय प्रक्रियेचे अवडंबर माजवून, प्रत्यक्षात एखादी ...ी करण्याचे टाळणे यांच्या तत्त्वनिष्ठ वाण्याला खपत नसे. ...76 मध्ये आणीबाणीत इंदिरा गांधींनी लोकसभेची मुदत एका ...ने वाढवली, तेव्हा लिमयांनी तुरुंगातून तत्काळ लोकसभा ...स्यत्वाचा राजीनामा देऊन निषेध नोंदवला आणि हजारो ...कशाहीप्रेमींची दाद मिळवली. संसद सार्वभौम असल्याचे वॅ. ...ै यांचे विधेयक भाबडेपणाचे असून, भावी हुकूमशाहीचा ...ा सुकर करणारे आहे, असा इशारा त्यांनी वेळीच दिला होता. तथाकथित पक्षांतर विरोधी विधेयकाचे त्यांनी ज्या तर्कशुद्ध पद्धतीने वाभाडे काढले, त्यातून याऊक पक्षांतरला वैधता मिळेल आणि सार्वजनिक नीतिमत्ता हजारो कोस दूर राहील, याची पूर्वसूचनाही दिली. त्याचा प्रत्यय आजही येतो आहे. तथाकथित पक्षशिस्तीपेक्षा आपली सदसद्विवेकबुद्धी अधिक महत्त्वाची, असे ते मानत. कोणत्याही लोकशाही व्यवस्थेत असहमतीचा अधिकार छातीठोकपणे बजावणाऱ्या 'डिसेंटर'चे कळीचे स्थान असते. स्वातंत्र्योत्तर भारतात आचार्य कृपलानी, राजगोपालचारी, लोहिया यांच्या बरोबरीने, मधु लिमयांनी हे स्थान भूषविले. त्यांच्या राजकीय आणि सामाजिक विचारसरणीला, विवेकाचे व इहवादाचे पक्के अधिष्ठान होते. स्वत: शेकडो ग्रंथांचे परिशीलन व लेखनही केले असले, तरी वास्तवाचे आणि व्यवहाराचे भान त्यांनी सुटू दिले नाही. म्हणून, धर्मविहीन धर्मनिरपेक्षतेचा पुरस्कार त्यांनी केला नाही. धर्मश्रद्धा नष्ट किंवा प्रभावहीन करण्याचा पाशवी प्रयत्न सोव्हिएत रशिया आणि त्याच्या अंकित राष्ट्रांनी तब्बल सत्तर वर्षे करून पाहिला; पण तो सपशेल अयशस्वी झाला. अर्थप्रेरणा आणि कामप्रेरणा यांच्याप्रमाणेच धर्मप्रेरणा ही मूलभूत असते असा निष्कर्ष यातून निघतो, याकडे त्यांनी लक्ष वेधले. यावरून भारताने काय बोध घ्यावा? ते म्हणत, की सहिष्णुता हे मूल्य रुजवले, तर पुष्कळ काही साध्य होईल.

धर्मांधतेला विरोध आणि सहिष्णुतेचा पुरस्कार, ही दोन तत्त्वे ते फक्त हिंदू धर्माच्या बाबतीतच लावत नव्हते, तर इस्लाम आणि ख्रिस्ती धर्म; तसेच शिखांनाही तितक्याच नि:पक्षपातीपणे लावत होते. काश्मीर व पंजाब समस्या किंवा ईशान्य भारताला भेडसावणारा स्थलांतरितांच्या लोंढ्याचा प्रश्न, याकडे ते पक्षीय किंवा विचारसरणीच्या अभिनिवेशातून न पाहता, व्यापक राष्ट्रीय हिताच्या दृष्टिकोनातून पाहत. त्यानुसार आपली भूमिका विशद करत; त्यामुळे त्यांच्या चिंतनाच्या विलक्षण सखोलतेचा आणि अणकुचीदार विश्लेषण शक्तीचा वारंवार प्रत्यय येत असे. जॉर्ज फर्नांडिसांच्या षष्ठ्यब्दीनिमित्त एका ग्रंथाची निर्मिती जॉर्ज मॅथ्यू यांनी केली होती. यात लिमयांनी 'सोशलिस्ट व कम्युनिस्ट' यांच्या परस्परसंबंधांवर लेख लिहावा, अशी विनंती करण्यात आली. तो लेख इतका विस्तृत झाला, की त्यांचे 'सोशलिस्ट कम्युनिस्ट इंटरवशन इन इंडिया' या शीर्षकाचे चारशे पानांचे स्वतंत्र पुस्तकच तयार झाले. जवाहरलाल नेहरू आणि वल्लभभाई

पंडित यांनी भारतासाठी एक सुसंघटित शासनयंत्रणा उभी केली, याबद्दल त्यांचे ऋण मान्य करताना हिंदमध्ये अस्वस्थता व्यक्त होत होती. पंडितांना प्रशासनात 'आयसीएस' दर्जाचे अधिकारी हवे होते, ही गोष्ट अनेकांना खटकत होती. हिंदमध्ये मित्र पक्षांचा जो पाठिंबा होता, तो संघ अधिकांना मान्य नव्हता. हिंदमध्ये मतभेद असणे स्वाभाविक होते, हे गृह धरूनच राज्यघटनेत संघराज्याची तरतूद करण्यात आली होती. संघराज्यात केंद्रीय सरकारचे अधिकार मर्यादित असतात. राज्यांच्या अधिकारांचे संरक्षण करण्यासाठी घटनादुरुस्तीची पद्धत अवघड करण्यात आली होती. संघराज्यात सुसंघटित शासनयंत्रणा अस्तित्वात आणणे सोपे नसते. फाळणीनंतर हे काम अत्यंत संघर्षमय वातावरणात करावे लागले. दुर्दैवाने हे भारताचे व भारतीयांचे विशेष आहे. भारतीय संस्कृतीचा मूळ पाया हा हिंदू आहे. अनेक विदेशांत झालेली संस्कृतीचे भाग विखुरले गेले आहेत; तसेच साक्षरता देशांतील प्रभावामुळे. हिंदुत्वी भारतीयांनी संस्कार स्वतंत्र आहेत, असे ते सांगत. ही भारतीय संस्कृती चिरंतन राहावी, असेही त्यांना वाटत. त्यांनी व्यक्त केलेले, स्वातंत्र्य चळवळीच्या नायकांनी भारतीयांच्या राष्ट्रवाद, लोकशाही, सामाजिक समता ही मूल्ये आपोआपच झाली. त्यांच्या पायावरच घटनेची संरचना झाली पाहिजे, ही अपेक्षित होती. अनेक विषयांचे स्वातंत्र्याच्या लढ्याच्या काळात त्यांच्या मनात मान्य करण्याचा दिसतो. अस्पृश्यता संपवून, हिंदूंच्या अनेक पंथांचा 'आयसीएस' दर्जाच्या अधिकाऱ्यांचे प्रशासनात होते, ही गोष्ट अनेकांना खटकत होती. हिंदमध्ये मित्र पक्षांचा जो पाठिंबा होता, तो संघ अधिकांना मान्य नव्हता. हिंदमध्ये मतभेद असणे स्वाभाविक होते, हे गृह धरूनच राज्यघटनेत संघराज्याची तरतूद करण्यात आली होती. संघराज्यात सुसंघटित शासनयंत्रणा अस्तित्वात आणणे सोपे नसते. फाळणीनंतर हे काम अत्यंत संघर्षमय वातावरणात करावे लागले. दुर्दैवाने हे भारताचे व भारतीयांचे विशेष आहे. भारतीय संस्कृतीचा मूळ पाया हा हिंदू आहे. अनेक विदेशांत झालेली संस्कृतीचे भाग विखुरले गेले आहेत; तसेच साक्षरता देशांतील प्रभावामुळे. हिंदुत्वी भारतीयांनी संस्कार स्वतंत्र आहेत, असे ते सांगत. ही भारतीय संस्कृती चिरंतन राहावी, असेही त्यांना वाटत. त्यांनी व्यक्त केलेले, स्वातंत्र्य चळवळीच्या नायकांनी भारतीयांच्या राष्ट्रवाद, लोकशाही, सामाजिक समता ही मूल्ये आपोआपच झाली. त्यांच्या पायावरच घटनेची संरचना झाली पाहिजे, ही अपेक्षित होती. अनेक विषयांचे मान्य करण्याचा दिसतो. अस्पृश्यता संपवून, हिंदूंच्या

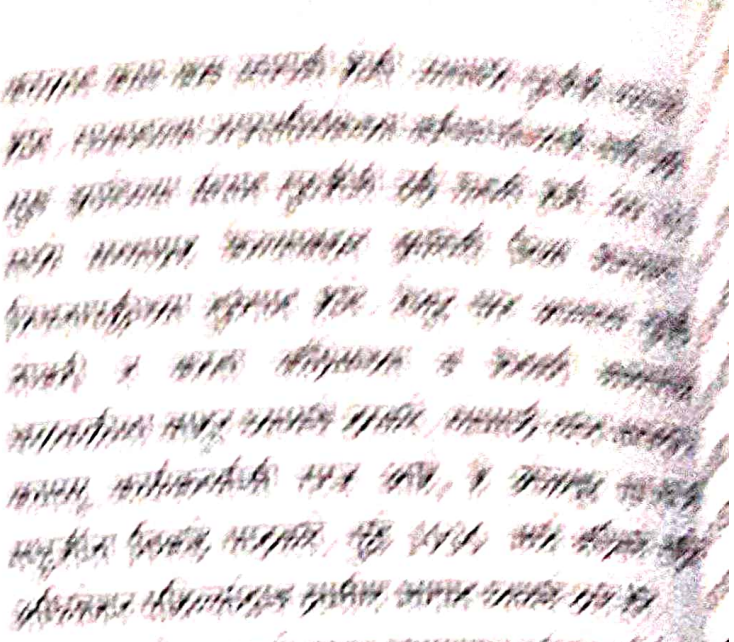

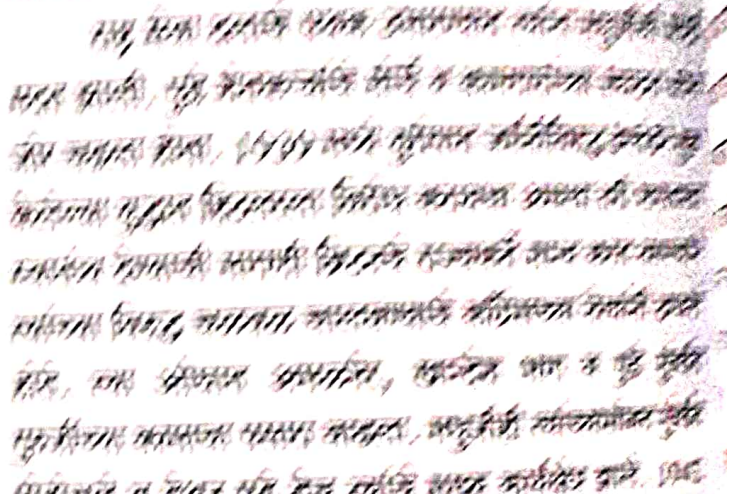

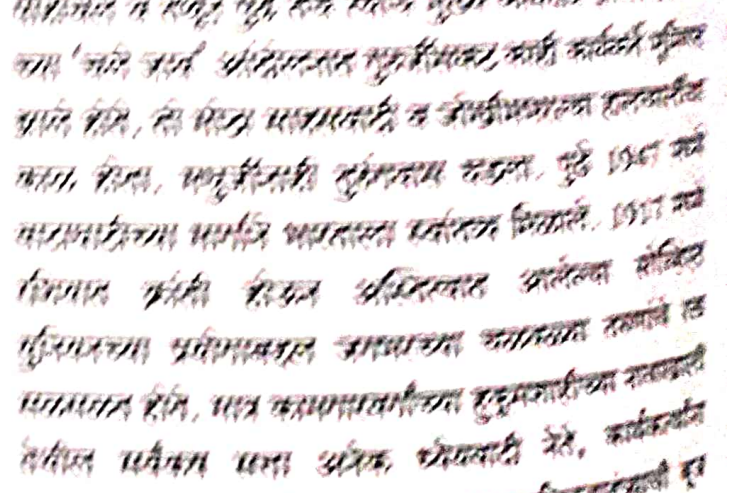

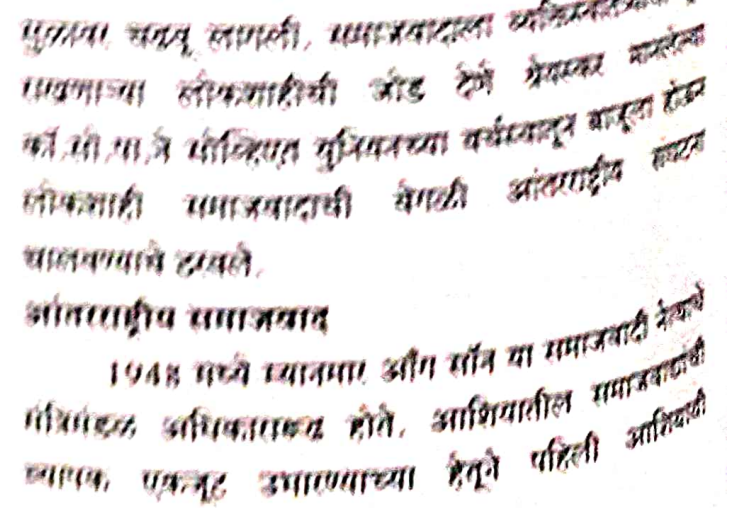

खानदेशातील कार्य

पुण्यात एस.एम. जोशी व ना.ग. गोरे यांनी या भूमिकेतील व अन्याय युवकांना पाठिंब्याची बांधणीसाठी खानदेशात जायला सांगितले. तेव्हा जळगाव जिल्ह्यातील अमळनेर या तालुक्याच्या ठिकाणी एक हायस्कूलमध्ये साने गुरुजी शिक्षक म्हणून काम करत होते. सहाय मुलांना गोष्टी सांगणे, कविता म्हणे, कादंबऱ्यांचे काम पाहत असत. विद्यार्थ्यांसाठी हस्तलिखित भित्तिपत्रिका चालवणे, असे काम गुरुजी करीत होते. शाळेच्या व्यवस्थापकमंडळी एक अडचणीत असलेला प्रस्ताव मांडला. कामगार शिल्पीतील कामगारांना जोपर्यंत वेतन मिळावे, कामाचे तास ठराविक असावेत, अशी मागण्यांचा कामगार संघटना स्थापन

संमेलन रंगून येथे भरले होते. सीएसपीच्या
त मधु लिमये या तरुणाचा अंतर्भाव करण्यात आला
हेलसिंकी येथे होणाऱ्या सोशॅलिस्ट इंटरनॅशनलमध्ये
प्रतिनिधी म्हणून सहभागी व्हायची संधी मधुजींना
त्यांच्या प्रवासखर्चाची सोय गुरुजींनी केली होती.
तेथील वार्तापत्रे 'साधना' साप्ताहिकात प्रसिद्ध झाली.
क्षेत्रात अशा प्रकारची कामे करायची संधी अगदी
त त्यांना संधी मिळाली आणि त्यांनी त्याचे सोने केले.
द, लोकशाही, समाजवाद, हुकूमशाही, लष्करशाही या
व्यवस्था व त्यांच्या मुळाशी वैचारिक दृष्टिकोन यांचा
व तौलनिक अभ्यास केल्याने त्यांची स्वत:ची पक्की व
वैचारिक बैठक तयार झाली होती. भावी आयुष्यात एका
जनसामान्यांच्या प्रश्नांवर आंदोलने चालवणे आणि
बाजूला लोकशाही समाजवादाची मूळ मांडणी कशी
हितकारी आहे; याबद्दलचे लिखाण त्यांनी मराठी, हिंदी व
भाषांमधून केले. कार्यकर्त्यांच्या भावी पिढ्यांना हे साहित्य
उपयुक्त ठरत आहे.

गोवा सत्याग्रह

1948 मध्ये सी.एस.पी. काँग्रेसच्या बाहेर पडली. त्या
मुंबई, कोईमतूर, चेन्नई, बंगलोर, अहमदाबाद, कानपूर
ठिकाणी कापडगिरण्या कामगारांच्या संघटना समाजवादी
चालवत होते. बिहार व प.बंगालमध्ये कोळशाच्या खाणी व
लोखंड-पोलादाचे कारखाने, यातील कामगार यांच्याही
संघटनांत समाजवादी काम करत होते. त्या क्षेत्रात
कम्युनिस्टांच्याही संघटना होत्या. त्यामुळे स्पर्धा व संघर्ष चालत
असत. काँग्रेस व कम्युनिस्ट या दोहोंना समान अंतरावर ठेवून
समाजवाद्यांनी आपल्या संघटना चालवाव्यात, हा लोहियांचा
दृष्टिकोन मधुजी व अन्य कार्यकर्त्यांनी प्रमाण मानला होता.

भारताच्या पश्चिम किनाऱ्यावरील गोवा या छोट्याशा
प्रदेशावर साडेचारशे वर्षांपासून पोर्तुगीजांचे राज्य होते व ते जास्त
दडपशाही करत. तेव्हा हवाबदल व विश्रांतीसाठी लोहिया
मुंबईला एका मित्रांकडे काही दिवस राहिले. त्या वेळी लोकांना
त्यांचे मत मांडण्याचे कसलेही स्वातंत्र्य वापरता येत नाही, असे
लोकांच्या बोलण्यातून आल्यामुळे लोहियांनी मडगाव येथे
जाहीर सभा घेतली. त्यामुळे पोलिसांनी त्यांना तुरुंगात ठेवले.
त्यांकडे दिल्लीत ब्रिटिश सत्ताधाऱ्यांबरोबर महत्त्वाच्या चर्चा चालू
होत्या. लोहिया तिथे असावेत असे गांधींना वाटले. भारत
सरकारने ब्रिटनच्या सरकारकडून पोर्तुगीजांवर दडपण आणल्याने
लोहियांची सुटका झाली. त्या आधीही मुंबई व गोवेकरांची
चळवळ सुरू झाली होती. गोव्यातच जाऊन सत्याग्रह करण्याचे
ना.ग.गोरे, शिरुभाऊ लिमये, सुधाताई जोशी आदींनी ठरवले.
मधुजीही त्या तुकडीत सामील झाले. त्या सगळ्यांना दहा-दहा
वर्षांच्या शिक्षा झाल्या. पण दीड वर्षात सुटका झाली.

संदर्भ :

1 महाराष्ट्र टाइम्स-25/04/2021
2 साधना साप्ताहिक-15/05/21
3 पाटील गोकुळ ,पश्चिम खानदेशातील स्वातंत्र्य सेनानींचे शैक्षणिक सामजिक आणि राजकीय कार्य, Lulu Publication 2021
4 इंडियन जर्नल-10/08/2022
5. book.google.com.in-2021
6. www.bbc.com-23/10/2020
7. lohiattoday.files.wordpress.com
8. bharatdiscovery.org
9. Short Biography of Madhu Limaye-26/01/2020

♦